POSLJEDNJI POBORNICI GLAGOLJICE

PAVO JURIŠIĆ
Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu
BiH - Sarajevo, Josipa Štadlera 5

UDK: 003.349 „18/19“
262.12-05 Stadler, J.
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 9. IX. 2010.

Autor predstavlja ulogu vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera u spašavanju glagoljice, u ondašnjem vrtlogu događaja nastalim iz probuđene nade u hrvatskom narodu o oživljavanju i proširenju glagoljaškog bogoslužja u hrvatskim zemljama, nakon enciklike pape Leona XIII. „Grande munus“ iz 1880. godine. Uloga Sluge Božjega Josipa Stadlera u ovoj misiji ipak je bila mnogo veća nego se to do sada predstavljalo u prilozima koji su obrađivali ovu tematiku. To se može iščitati iz arhivske građe i pisama njegovih suradnika, posebno splitskoga svećenika don Frane Bulića, kojega je Stadler, uz krčkog kanonika Franju Volarića, izabrao za suradnju u izvršavanju zadatka koji mu je bio povjeren od Svete Stolice.

UVOD

Da su blagopokojni Sluga Božji *Josip Stadler*, prvi vrhbosanski nadbiskup, i slavni hrvatski arheolog *don Frane Bulić* bili i u bliskim odnosima, vidi se već iz priloga don Frane Bulića *Sarajevski nadbiskup Stadler*, koji je objavio u zborniku *Spomenica vrhbosanska 1882.-1932.*[1] Ne mogu ustvrditi da ih je povezivala samo glagoljaška baština i borba za njezino očuvanje, jer su se prema pisanju don Frane upoznali prije njihova zajedničkoga nastupa u stvarnom oslikavanju stanja glagoljaškog bogoslužja u *Dalmaciji, Hrvatskom primorju, Istri, Bosni i Hercegovini*, ali se iz arhivske građe koja mi je bila dostupna dade iščitati kako ih je glagoljica na poseban način zbližila da će kasniji spisatelj u svom opisu ovoga rada za glagoljicu zajednički istup nadbiskupa Stadlera, krčkog kanonika *Franje*

1. DON FRANE BULIĆ, Sarajevski nadbiskup Stadler. Iz mojih zapamćenja, *Spomenica vrhbosanska 1882.-1932.*, izd. Akademija Regina Apostolorum, Sarajevo 1932, 99-105.

Volarića i don Frane Bulića obrani glagoljice u Rimu nazvati „triumviri pro defenda lingua veteroslavica“.[2]

Skupljajući i razvrstavajući arhivsku građu o nadbiskupu Stadleru za pokretanje postupka za proglašenje blaženim ovoga Sluge Božjega, u arhivu Vrhbosanskog nadbiskupskog ordinarijata našao sam nekoliko pisama don Frane Bulića koja je pisao Stadleru, te izvadak nekoga kasnijeg opisa događaja vezanih uz njihovu misiju spašavanja glagoljice i pripremanja za tisak obnovljenog glagoljaškog misala.

Ovdje neću ulaziti toliko u prikaz borbe za glagoljicu u širim krugovima kako se ta borba odvijala u hrvatskom narodu, jer je ona dobro predstavljena u dosadašnjim prilozima koji su se bavili ovom problematikom, posebno u člancima don Frane Bulića, Slavka Kovačića[3] i Marija Reljanovića[4], nego bih se samo u tom kontekstu osvrnuo na Stadlerovu ulogu povjerenika, jer ga je Sveta Stolica zadužila da stvar ispita i o tome dostavi izvješće u Rim. Frano Ivanišević u svojoj brošuri *Pobjeda glagolice kroz tisućljetnu borbu* samo na jednom mjestu spominje nadbiskupa Stadlera, kako su on, don Frane Bulić i kanonik Franjo Volarić kao „naročito odaslanstvo“ otišli u Rim da uruče papi Leonu XIII. spomenicu s potpisom od 535 svećenika, ali nigdje više ne spominje Stadlerovu ulogu u tom izaslanstvu ni prije ni poslije njihova zajedničkog istupa.[5] Iz spisa se ne vidi zbog čega on to prešućuje. No, činjenica je da je Papa „preko glave svih biskupa“ imenovao sarajevskog nadbiskupa Josipa Stadlera povjerenikom za pitanje glagoljice za „Dalmaciju, Istru, Bosnu i Hercegovinu“.[6]

---

2. Usp. Arhiv Nadbiskupskog ordinarijata vrhbosanskog, Sarajevo (ANOV). Tekst je, vjerojatno, pisao don Frane Bulić na pisaćem stroju, što se da iščitati iz samoga sadržaja i usporedbe s tekstom koji je objavljen u Spomenici vrhbosanskoj.

3. SLAVKO KOVAČIĆ, Glagoljaši i glagoljanje u srednjoj Dalmaciji za vrijeme Hrvatskog narodnog preporoda 1835.-1848, *Prilozi sa znanstvenoga skupa* u Zadru od 8. do 9. svibnja 1986., održanog u povodu 150. obljetnice jubileja Ilirskog pokreta i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar 1961, VIII, 427-476; Don Frane Bulić i glagoljica, *Crkva u svijetu,* 20/1985, 2, 169-171.

4. MARIJO RELJANOVIĆ, Enciklika Grande munus i pitanje obnove glagoljaštva u Dalmaciji, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 43/2001, 364-365.

5. „Naročito odaslanstvo, sastavljeno od sarajevskog nadbiskupa Stadlera, Mons. Frane Bulića iz Splita i kanonika dra. Frane Volarića iz Krka odnijelo je spomenicu u Rim i uručilo Papi Lavu XIII.“ FRANO IVANIŠEVIĆ, *Pobjeda glagolice kroz tisućljetnu borbu*, Hrvatska štamparija gradske štedionice - Split, 1929, 36. A kad govori o odboru kojeg je zapravo sastavio nadbiskup Stadler, on ga i ne spominje, nego kaže: „Po naputku pape Lava XIII., a u sporazumu sa biskupom Strossmayerom, povrh glave službenih biskupa sastavio se je poseban odbor nezavisnih i pouzdanih svećenika, koji će na prvim izvorima pribaviti najvjerodostojnije dokaze iz svih zanimanih biskupija Istre i Dalmacije o posjedu glagolice kroz vijekove a osobito u zadnjem periodu.“ *Nav. dj.* 33.

6. Usp. BULIĆ, *nav. dj.*, 100.

Sveta se Stolica željela upoznati sa stanjem glagoljaštva u Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri, te je dobijala izvješća od biskupa gdje je glagoljica bila u liturgijskoj uporabi. Biskupska izvješća koja su tamo stizala i koja su u mnogočemu bila proturječna, nisu davala stvarnu sliku onoga što je bilo na terenu, zato je Sveta Stolica mimo znanja ostalih biskupa dala nalog nadbiskupu Stadleru da on to ispita i dostavi svoje izvješće u Rim. Stadler je to, kao i svaki drugi zadatak koji bi mu bio povjeren iz Rima, prihvatio, odabrao suradnike koji će mu u tome pomoći i savjesno odradio. Tako je odabrao vrsne svećenike i dobre poznavatelje glagoljaške baštine u Hrvatskoj koji su savjesno i po Stadlerovim uputama, a opet uz svesrdnu potporu đakovačkog biskupa Josipa Juraja Strossmayera ovaj povjerljivi posao uspješno priveli kraju.

A gore spomenuta izvješća koja su prije Stadlerove akcije stizala u Rim, ne govore nam samo o odnosu pojedinih biskupa u Dalmaciji, Istri i Hrvatskom primorju prema glagoljici i staroslavenskom bogoslužju, nego i o njihovim strahovima s obzirom na stavove vladajućih krugova iz Beča, kao i na njihova upozorenja i odredbe, te su vođeni vlastitim aspiracijama činili ono što su i činili. U pojedinim se slučajevima dobro može uočiti koliko su i pod čijim utjecajem bili i koliko su koji bili odvažni u zastupanju hrvatske narodne baštine i težnji za nacionalnim jedinstvom, a isto tako koliko su neki bili popustljivi prema pritiscima i odredbama iz Beča, da li iz straha ili jednostavno da se ne zamjere ili možda dodvore moćnom Monarhu.

Čini mi se da je u nekim pisanim izvješćima i novinskim člancima na hrvatskom govornom području Stadlerova uloga gledana površno, negdje je prešućivana, a negdje je opet bio optuživan kako je bio protiv glagoljice, što don Frane Bulić ocjenjuje kao nepravdu koja se činila Stadleru. Ovdje mi je nakana na temelju arhivske građe osvijetliti Stadlerovu ulogu u pitanjima glagoljaškoga bogoslužja.

I. GLAGOLJAŠKO BOGOSLUŽJE POD POLITIČKIM PRITISKOM BEČA I PEŠTE

Na Bečkom je kongresu 1815. godine, na kojemu su europske sile krojile nove granice na političkoj karti Europe, Austrija dobila svoju novu pokrajinu Dalmaciju koju je svakako željela zadržati za sebe. Austrijske su vlasti krenule 1821. godine u reformu crkvenoga školstva u svojoj novoj Kraljevini Dalmaciji. Pod tim su izgovorom zatvorena oba glagoljaška sjemeništa, ono u Zadru i ono u Priku kod Omiša. Nakon toga se činilo kako će glagoljica i glagoljanje polako iščeznuti. Doduše, pojedini su biskupi pokušavali tražiti ponovnu uspostavu jednog glagoljaškog sjemeništa, ali se sve to završavalo samo na pokušajima. Pravu ocjenu laganog iščezavanja glagoljice iz uporabe daje Marijo Reljanović kada kaže da je „zatvaranje glagoljaških sjemeništa ipak bilo samo povod nestajanju glagoljaštva, dok su uzroci bili brojni i du-

boki. Naime, od Tridentskoga sabora na poticaj ukrajinskih unijata, a onda pod pritiscima Kongregacije za promicanje vjere, provedena je, ispočetka neznatna, a kasnije jača i izrazitija, jezična istočnoslavenizacija glagoljskih bogoslužnih knjiga od strane Rafaela Levakovića, Ivana Paštrića i Mateja Karamana i time zaustavljen razvoj hrvatskog crkvenoslavenskog jezika. Uz to, ova su izdanja već odavno bila zastarjela (posljednji misal, onaj Mateja Karamana tiskan je 1741.), a vladala je i njihova nestašica. Stoga je mladim svećenicima, koji su učili talijanski i latinski, tolike godine kroz gimnaziju i bogosloviju, latinski jezik bio bliži od istočnoslavenske redakcije staroslavenskoga. Naposlijetku, njihov profesor staroslavenskoga i hrvatskoga jezika, doživotni provincijal provincije franjevaca trećoredaca, Benedikt Mihaljević nije im davao potrebno znanje niti poticaj. Mihaljević, iako vrsni poznavatelj staroslavenskoga, nije mario za svoj nastavni rad, pogotovo pred kraj života. Tako je započeo proces nestajanja tisućugodišnje tradicije glagoljanja u bogoslužju po biološkim zakonima. Stari su glagoljaši umirali, zbog starosti ili pak bolesti napuštali službu, a njihova mjesta u župama, pa i u onima u kojima se od pamtivijeka glagoljalo, preuzimali su mladi svećenici koji su bogoslužje znali obavljati samo na latinskome. Ovaj proces je bio očit već četrdesetih godina XIX. st., a sedamdesetih je bio na vrhuncu. Zaustavit će ga tek novi glagoljaški duh u crkvenom i javnom životu što ga je pobudila enciklika *Grande Munus* pape Leona XIII. iz 1880."[7]

Tom enciklikom Papa odobrava uporabu staroslavenskoga jezika u liturgiji uz navođenje riječi pape Ivana VIII. iz poslanice „Industriae tuae" koju je godine 880. uputio moravskom knezu Svatopulku i odluke pape Benedikta XIV. od 25. kolovoza 1754. godine kojom je ozakonio ravnopravnost uporabe staroslavenskog jezika u bogoslužju s latinskim jezikom. Sve je to dalo zamah obnovi glagoljaštva na područjima glagoljaške baštine, ali je za političke krugove u Monarhiji djelovalo kao provokacija da su poduzeli korake u njezinu suzbijanju, te su diplomatskim krugovima uspijevali ograničavati njezinu uporabu. Priznanje koje je papa Leon XIII. dao slavenskim apostolima svetoj braći Ćirilu i Metodu uvodeći njihov blagdan za cijelu Crkvu katoličku, pokrenulo je mnoge inicijative u hrvatskom narodu za oživljavanje glagoljice, posebno u Dalmaciji. To se na poseban način ističe u proglasu dvanaestorice uglednih svećenika Splitskomakarske biskupije da latinski jezik u bogoslužju zamjene staroslavenskim, pa proglasom pozivaju i ostale svećenike da se pridruže njima i postanu glagoljaši.[8]

Ovaj novi zamah u obnovi glagoljice, a uz to i sveslavensko hodočašće u Rim od 5. do 10. srpnja 1881. godine, uzbunio je duhove u Monarhiji.

7. MARIJO RELJANOVIĆ, *nav. dj.*, 356-357.

8. Usp. *nav. dj.*, 362.

Politički su krugovi u Austro-Ugarskoj vidjeli u obnovi glagoljice i jačanju političkog povezivanja slavenskih naroda opasnost za potkopavanje ustroja Monarhije. Zato su poduzeli diplomatske aktivnosti i praćenje procesa, a uslijedili su i pritisci na Svetu Stolicu. Poseban povod za uzbunu bilo je dopuštenje koje je biskup Strossmayer prilikom posvete đakovačke katedrale 1. listopada 1882. godine tražio od Svete Stolice da u sve crkve svoje Bosanskosrijemske biskupije uvede staroslavensko bogoslužje. Tada je diplomacija poslala upozorenje Svetoj Stolici da će oni, ukoliko to Papa dopusti, priznati okupaciju Rima. Papi je, ipak, bilo stalo do toga da održi dobre odnose s posljednjom katoličkom vladalačkom kućom u Europi, pa je morao popustiti i obećati kako neće biti nikakvih promjena s tim u svezi prije nego li on obavijesti cara i kralja.[9]

Sveta je Stolica morala popustiti pod pritiscima Austrije i Mađarske, barem što se tiče teritorija u sastavu Monarhije. Ali je godine 1887. bilo dopušteno glagoljsko bogoslužje malobrojnim katolicima kneževine Crne Gore, dakle jedne samostalne države. Papa se Leon XIII. u tom dopuštenju poziva na povlasticu koju su davno bili udijelili rimski prvosvećenici da se u Barskoj nadbiskupiji katolici u svetoj liturgiji mogu služiti staroslavenskim jezikom. To je bio povod za ponovno buđenje nade u hrvatskom narodu i među glagoljašima. Kada se uskoro u barskoj katedrali slavila glagoljaška liturgija, nastalo je oduševljenje među hrvatskim glagoljašima koji su u ovom znaku vidjeli mogućnost oživljavanja i širenja glagoljaškog bogoslužja u hrvatskome narodu. No, vladajuća oligarhija u Austro-Ugarskoj Monarhiji nije mogla blagonaklono promatrati ovo oduševljenje; bojali su se da će ovo dopuštenje koje je dano katolicima Crne Gore sada tražiti i drugi. Pa je pod diplomatskim pritiskom apostolski nuncij iz Beča Luigi Galimberti 12. svibnja 1887. uputio okružnicu biskupima Cislajtanije (austrijskog dijela Monarhije) u kojoj ih upozorava da se povlastica koju je Sveta Stolica uputila Crnoj Gori ne smije protegnuti i na njihove biskupije, gdje ističe da je „Crnoj Gori samo potvrđeno staro dopuštenje, i to na zajedničko traženje crkvene i državne vlasti“. Nuncij je naložio „biskupima da zabrane narodu da šalje takve molbe u Rim“, koje neće biti pozitivno riješene, zato što „ne postoje jednaki uvjeti u Crnoj Gori i Austro-Ugarskoj Monarhiji“, a njima savjetuje da u svojoj razboritosti suzbijaju moguće bune i sprječavaju posebno „katolički tisak koji bi poticao traženje takvog odobrenja.“[10]

To je pismo izazvalo pomutnju među biskupima u Dalmaciji, Hrvatskom primorju i Istri. Neki su biskupi, kao npr. splitski biskup Marko Ka-

9. Usp. *nav. dj.*, 364.
10. Usp. *nav. dj.*, 364-365.

logjera, smatrali da se ta okružnica ni ne odnosi na biskupe Dalmacije, jer je glagoljska liturgija tamo postojala stoljećima, dok su drugi opet shvatili ovo pismo kao promjenu stava Svete Stolice prema glagoljanju, pa su je počeli zabranjivati, npr. biskup u Šibeniku Antun Josip Fosco i zadarski nadbiskup Petar Damjan Maupas koji dekretom zabranjuje širenje glagoljskog bogoslužja u Zadarskoj nadbiskupiji.[11]

Izgleda da je Sveta Stolica u nastaloj političkoj i diplomatskoj uzbuni[12] morala napraviti neke ustupke koji su vidljivi u odlukama Kongregacije za obrede, ali ipak nije potpuno podlegla pritisku iz Beča jer glagoljsko bogoslužje nije ukinuto, iako se u odlukama Kongregacije uočava sprječavanje njegova širenja. Kako je i u samom narodu u Dalmaciji nastala uzavrela situacija, a ni sami biskupi nisu u svojim postupcima bili jedinstveni, jer su u Rim stizala kontradiktorna izvješća, tako je Sveta Stolica imenovala Stadlera povjerenikom za pitanje glagoljice u Dalmaciji, Hrvatskom primorju, Istri i Bosni i Hercegovini mimo njihova znanja. Tu, dakle, započinje Stadlerova misija koju mu je povjerila Sveta Stolica u svezi s glagoljaškim bogoslužjem.

Nadbiskup Josip Stadler se prvi put osvrnuo na glagoljicu i glagoljaško bogoslužje u pismu od 3. listopada 1882., dakle prve godine nakon dolaska u Sarajevo kao mladi sarajevski nadbiskup, a vjerojatno je povod njegovu pisanju bila diplomatska uzbuna u Monarhiji koju je izazvalo traženje biskupa Strossmayera da se u njegovoj biskupiji u svim crkvama uvede staroslavensko bogoslužje. Iz pisma se može iščitati da mladi nadbiskup Stadler nema ništa protiv glagoljskog bogoslužja tamo gdje je ono u uporabi, ali isto tako izražava mišljenje da ne bi bilo dobro uvoditi slavenski jezik u liturgiji gdje ga do tada nije bilo, zato što bi to moglo štetiti svećenicima a i vjeri. Svećenici ne bi učili latinski, pa se ne bi mogli služiti latinskim knjigama, te on kao primjer navodi grkokatoličke svećenike koji ne poznaju latinski jezik i ne mogu čitati latinske knjige. Misli da bi bilo bolje držati pouke narodu na narodnom jeziku, posebno kateheze.[13] Vjerojatno se u tom kontekstu vodio i razgovor između njega i don Frane Bulića, koji don Frane opisuje u svom prilogu u *Spomenici vrhbosanskoj* prilikom njihova prvog

11. Usp. *nav. dj.*, 365.

12. Tu su se susreli intersi Austro-Ugarske koja je htjela suzbiti širenje staroslavenskog bogoslužja i ruskog utjecaja na slavensku populaciju u Monarhiji, Rusije koja je na objavljivenje enciklike pape Leona XIII. i na glagoljaštvo gledala kao na katoličku propagandu koja teži za povratkom Ruske pravoslavne crkve u krilo Katoličke crkve, zbog čega je došlo do zaoštravanja odnosa i s prvoslavnom hijerarhijom u Dalmaciji koji su u glagoljici gledali katoličku agitaciju i Strossmayerovu makinaciju, Kraljevine Italije zbog neriješenog Rimskog pitanja sa Svetom Stolicom, a i Svete Stolice da sačuva dobre odnose s Austro-Ugarskom, jednom od rijetkih katoličkih sila u Europi. Usp. *nav. dj.*, 367-368.

13. Usp. Stadlerovo pismu apostolskom nunciju u Beč „Arcivescovo Stadler (Nr. 162/Pr) al Nunzio Apostolico“, Archiv Nunziatura Vienna, Vol. 707 A, 460r-462r.

susreta u Sarajevu 1890., kada je na Stadlerov poziv bio gost u njegovoj kući. „Odsio sam u Hotel 'Europa', pa odmah u pohode pok. nadbiskupu Stadleru, koji je stanovao tada do Katedrale u maloj kući nekog Jevrejina. I dok se ja s njim razgovarao, moja je prtljaga već bila, po njegovu nalogu, ponesena u njegov stan. Bio sam njegov gost puna četiri dana. A svake večeri - katkad i do kasna - bilo ugodna razgovora o našim kulturnim i crkvenim prilikama i pitanjima, najviše o staroslavenskom i o hrvatskom jeziku u službi Božjoj."[14] Čini se da je Stadler prihvatio don Franine argumente u prilog glagoljaškog bogoslužja, u čemu su mu od pomoći u raspravi bili i kanonici Vrhbosanskog kaptola, posebno mons. Josip Bezić.[15]

Da je Stadler imao jasan stav prema staroslavenskom bogoslužju, vidi se i u njegovu pristupu u zalaganju za kršćansko jedinstvo Pravoslavne i Katoličke crkve. U tome mu je potporu davao i tadašnji papa Leon XIII. (1878.-1903.) koji je osim spomenute enciklike *Grande munus* (1880.) za vrijeme svoga pontifikata objavio još jednu encikliku pod nazivom *Satis cognitum* 1896. godine, kao i dva apostolska pisma 1894. godine, *Praeclara gratulationis* i *Orientalium dignitas* u kojim obrađuje ista pitanja jedinstva crkava. Stadler je prihvatio poticaje ovoga velikoga Pape i na teritoriju svoje nadbiskupije poduzeo određene korake kao znak dobre volje prema pravoslavnoj braći, te je o tome izvijestio Papu. Papa mu je 12. listopada 1894. godine povjerio kao vlastitu zadaću da radi na promicanju jedinstva Crkve.[16] Naravno, Stadler je ozbiljno shvatio i prihvatio ovaj zadatak, ali nažalost nije naišao na dobar prijem kod onih koje je oslovljavao kao *braću od nas vjerom rastavljenu*, kako piše u poslanici koju je objavio u časopisu *Balkan* kojega je pokrenuo s nakanom da preko njega radi na tom kršćanskom jedinstvu.[17]

Uz to se na njegov poticaj i poziv u sarajevskoj katedrali često služi i grkokatoličko staroslavensko bogoslužje, posebno za veće svetkovine i njegova jubilarna slavlja, a crkvu Sarajevskog bogoslovnog sjemeništa posvećuje svetoj braći Ćirilu i Metodu. Sve to govori o njegovu osobnom stavu prema ćirilometodskoj baštini i staroslavenskom bogoslužju na našim prostorima.

II. „TRIUMVIRI" U SPAŠAVANJU GLAGOLJICE

Papa Leon XIII. je u mnogim prilikama pokazao da cijeni nadbiskupa Stadlera zbog njegova dubokog i nepomućenog poštovanja prema Petrovu nasljedniku i Svetoj Stolici. Ta je odanost, kako piše biskup Ratko Perić, „za-

14. BULIĆ, *nav. dj.*, 99.

15. Usp. *nav. dj.*, 99.

16. O tome je do sada objavljeno mnogo članaka, a ovdje usp. TOMO VUKŠIĆ, Nadbiskup Josip Stadler i Srbi, PAVO JURIŠIĆ (prir.), *Josip Stadler. Život i djelo,* Studia Vrhbosnensia 11, Sarajevo 1999, 351-372.

17. Usp. Balkan 1/1896, 9-16.

snovana na uvjerenju da na usta Papina govori Petar, odnosno Krist Gospodin. I Sveta je Stolica budno pratila Stadlerove korake, intervenirala gdje je smatrala nužnim, radovala se njegovim pastoralnim, prosvjetnim, graditeljskim i svakovrsnim drugim uspjesima".[18] A Stadler je sa svoje strane bio odani sin Crkve, koji se u krajnjim slučajevima uvijek podvrgavao sudu Svete Stolice, pa makar mu koji put taj sud osobno i ne odgovarao. Zato mu je papa Leon XIII. i mogao povjeravati delikatne zadatke, kao što je bilo i pitanje glagoljice i glagoljaštva u hrvatskim zemljama, da ispita stanje i podnese izvješće u Rim. Naravno, Stadler se dao na posao koji je trebao biti obavljen u tajnosti zbog mogućih opstrukcija i smetnji, bilo iz političkih krugova u Monarhiji ili nekih crkvenih krugova u Hrvatskoj koji su bili dezorijentirani pod političkim pritiskom ili pod njihovim utjecajem. Naravno, ta je tajnost misije proizvela i nekakve sumnje kod pojedinih biskupa. O tom piše don Frane Bulić nadbiskupu Stadleru da ga njegov biskup Nakić već „tri godine popriko gleda", jer misli kako je on to radio sve na svoju ruku i da je biskup pisao protiv njega u Rim zbog glagoljice.[19]

Sve u svemu, nadbiskup je Stadler izabrao suradnike, vrsne poznavatelje glagoljaškog bogoslužja i glagoljice. Prethodno navedeni članci spominju dvojicu: don Franu Bulića, svećenika Splitske biskupije i mons. Franju Volarića, kanonika Krčke biskupije; dok nadbiskup Stadler u pismu državnom tajniku kardinalu Marianu Rampolli spominje trojicu svećenika koje je odabrao za taj posao, jednoga za Split i Šibenik, jednoga za Zadar i jednoga sa Istru: „Nakon što sam primio cijenjeno pismo Vaše Uzoritosti, u kojem je riječ o uporabi jezika glagoljice (staroslavenskog) u liturgiji u Dalmaciji, odmah sam sve poduzeo da doznam istinu, iako su mi već i samom poznate mnoge stvari. Pisao sam na tri vrlo dobre i dobro informirane osobe kojima sam dao izvrsne upute i podvukao neke točke na koje bi trebali odgovoriti. Jedna će mi osoba dati izvješće za biskupiju Split i Šibenik, druga za nadbiskupiju u Zadru, a treća za Istru. Savjetovao sam svoj trojici da se prije početka svoga posla sastanu i dogovore, kako bi se sve moglo neprimijetno ispitati, te da se opet sastanu kad ovaj posao privedu kraju. Nakon svega proslijedit će mi odgovor, a ja ću onda, ako Bog da, imati čast odgovoriti na pitanje Vaše

18. RATKO PERIĆ, Nadbiskup Stadler i Sveta Stolica, P. JURIŠIĆ, *nav. dj.* 127.

19. Biskup Nakić „od 3 godine ljut je proti meni zbog ovih pitanja, te čujem konfidencijalno od O. Ivančića, da je proti meni pisao u Rim odnosno na glagolicu, kao da sam ja naprtio sam na se ovaj posao, a ne ga drugi naprtili na moja ledja, koja bi se radje uprtila u još težu arheologiju. Ta i Vami se je u Zagrebu tužio prigodom Katoličkog Kongresa, da ja sve znam ob ovomu pitanju, na što ste mu rekli da znam, a da nesmiem govoriti. Bilo je dobro, da mu se reče što se reći moglo, da ne sumnja da mu se kuju urote." Pismo don Frane Bulića nadbiskupu Stadleru, ANOV, bez oznake broja, godište u arhivu 1903.

Kanonik Franjo Volarić, nadbiskup Josip Stadler i don Frane Bulić

Uzoritosti".[20] U dostupnim spisima nisam otkrio o kojem se to svećeniku iz Zadarske nadbiskupije radi, ali po svemu sudeći ipak se čini da su posao obavljali uglavnom don Frane Bulić i preč. Franjo Volarić. Bulić piše o tom: „I upogled glagoljice bi sastavljen program radu. Svaki župnik, svaki svećenik imao je *sub sigillo confessionis* sabrati podatke na posebnom arku o stanju i porabi staroslavenštine i hrvatskog jezika po Dalmaciji i Istri u službi Božjoj od najstarijih vremena. Trajalo je ovo sabiranje materijala skoro

20. „Avendo ricevuta la pregiatissima lettera di Vostra Eminenza, la quale tratta dell'uso della lingua glagolitica (antico – slava) nella liturgia in Dalmazia, ho subito fatto tutto per risapere la verità, benché io stesso già so molte cose. Scrissi a tre persone molto buone e ben informate, alle quali diedi perfette istruzioni e posi alcuni punti, ai quali devono rispondere. Una persona mi darà delle relazioni per la diocesi di Spalato e Sebenico, l'atra per l'arcidiocesi di Zara, la terza per l'Istria. Diedi il consiglio a tutte tre, di venire insieme prima di cominciare il loro affare, e di conferire, come si può tutto risapere, senza che si avverta, e di venire anche allora insieme, quando avranno finito questo affare. Dopo tutto questo mi daranno una risposta, ed io avrò l'onore, se Dio permette, allora rispondere alla domanda di Vostra Eminenza". *Archivio Segreto Vaticano Segreteria di Stato /Segr. Stato/* (AA.EE.SS.), Pos. 836, Fasc. 375, f. 59rv.

četiri godine, jer nije stvar poštom hodila, da ne padne u ruke političkih vlasti nego osobitim teklićem od župnika do župnika. Gdje je trebalo razjašnjenje, kan. Volarić i ja polazili smo na lice mjesta. Lako je bilo meni, jer gdje se Don Frane u župama pojavljivao, svatko, pa i vlasti cijenile, da se našao koji grčki ili rimski natpis ili koji starinski grob. Teško to hodilo kan. Volariću po Istri. Dva puta pao malne u ruke žandarima materijal od njega sabran, tako da je Don Frane tada govorio, po onoj sv. Pavla: *Caritas operit multitudinem paccatorum*, da *Archeologia operit multitudinem peccatorum*".[21]

III. STAVOVI ZADARSKOG NADBISKUPA RAJČEVIĆA PREMA STADLEROVIM IZVJEŠĆIMA

Kada je Kongregacija za bogoslužje 5. kolovoza 1898. izdala odredbu po kojoj je glagoljica samo povlastica nekih crkava u kojim se glagoljalo posljednjih trideset godina, biskupi su bili dužni sačiniti popis tih crkava. Zadarski je nadbiskup Grgur Rajčević 7. ožujka 1899. izdao proglas za području svoje nadbiskupije u kojemu izjavljuje kako ni jedna crkva u Zadarskoj nadbiskupiji nema ni pravo ni povlasticu staroslavenskog jezika u slavljenju mise.[22] Uslijedile su reakcije na ovu odluku i zahtjevi koji su upućivani Svetoj Stolici da se pravo na glagoljsko bogoslužje prizna čitavom hrvatskom narodu.[23]

Stadler se u nekoliko pisama u Rim osvrnuo na Rajčevićev proglas. U jednom pismu piše kako zadarski nadbiskup ne dozvoljava staroslavenski jezik u liturgiji da se uliže vladi,[24] te da je kod njega bilo nekoliko svećenika iz Dalmacije koji su mu prenijeli da je u Zadarskoj nadbiskupji glagoljski jezik sigurno u svim župama bio u uporabi.[25] Stadler u dopisu upućenom 8. listopada 1899. šalje prve informacije o pitanju slavenskog bogoslužja, gdje kaže da se u Zadarskoj nadbiskupiji ipak

21. BULIĆ, *nav. dj.*, 101.

22. „Nec unam in Archidiocesi Jadrensi Parochialem sive Parochialem sive Curatialem Ecclesiam jus habere ad privilegium lingua paleoslavica missae celebratione utendi". Iz pisma nadbiskupa Stadlera kardinalu Rampolli od 12.1.1900., AA.EE.SS., Austria, Pos. 836, Fasc. 376, ff. 39r-43r.

23. Usp. RELJANOVIĆ, *nav. dj.*, 368.

24. „Io penso, che l'arcivescovo di Zara per riguardo al governo cosi faceva, e non vedeva, che lo Spirito Santo à guidato la S. Sede, la quale conservava per secoli là la lingua glagolitica." AA.EE.SS., Pos. 836, Fasc. 375, f. 59v.

25. „Erano da me cinque, sei sacerdoti di Dalmazia e mi raccontavano, che è cosa certa, che nell'arcidiocesi di Zara era in uso la lingua glagolitica in tutte le parrocchie, e l'arcivescovo di Zara disse, che in nessuna, e così è ad un tutto proibita la lingua glagolitica là, dove era sempre in uso". *Isto,* 59rv.

glagolja. On tu govori i o svećeniku don Ivi Prodanu koji je suspendiran zato što je glagoljao.[26]

Kada je 1899. umro nadbiskup Rajčević, o njemu je tada u službenom glasilu Vrhbosanske nadbiskupije *Vrhbosni*, u studenom, bila objavljena osmrtnica.[27] Tu je osmrtnicu 27. studenoga 1899. godine splitski biskup Filip Franjo Nakić poslao državnom tajniku kardinalu Rampolli u Rim, uz popratno pismo u kojem piše da je već dva puta o gorućem pitanju (glagoljice) uznemiravao Svetu Stolicu, ali sada brani Rajčevića i prebacuje krivnju na Stadlera. Nakić kaže da je Stadler „dobar i zelozan" biskup, kojega je sama providnost stavila u Bosnu, te da je imao dobru nakanu, ali je pobudio strasti koje bi mogle biti na štetu Crkve. Zapravo, razlog njegova pisanja u Rim jest reakcija svećenika njegove biskupije na to što nije dozvolio misu na staroslavenskom jeziku u crkvi sv. Frane, zbog čega se digla velika hajka na njega, pa mu je zato bio kriv Stadler. Nakić u pismu traži zaštitu protiv Vrhbosne.[28] A 12. ožujka 1900., kada su Stadler, Bulić i Volarić bili u Rimu radi glagoljice, u vatikanskom arhivskom sažetku o njihovom dolasku nalazi se i zapis izvađen iz prikupljenog mišljenja o dvojici metropolita, zagrebačkom i vrhbosanskom, gdje stoji zabilježeno kako splitski biskup nema povjerenja u Stadlera predbacujući mu nestrpljivost.[29]

Apostolski nuncij iz Beča piše Stadleru i traži od njega da povuče ono što je napisano u *Vrhbosni* u osmrtnici o zadarskom nadbiskupu. Nuncij misli

26. Don Ivo Prodan, svećenik, književnik i novinar, r. 10. prosinca 1852. u Janjini, a umro 9. ožujka 1933. u Zadru. Iznimna je osoba u hrvatskoj politici 19. i početkom 20. stoljeća, koji je prihvatio pravaštvo kao svoje temeljno političko opredjeljenje, pa je zbog toga svoga rada do u novije vrijeme prešućivan u hrvatskoj povijesti. Vidi MARIJAN DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan, političko djelovanje i parlamentarni rad*, Zadar 2003.

27. Osmrtnica u Vrhbosni glasi: „Pod kraj priešnjeg mjeseca nakon težke bolesti preminuo je u Gospodinu preuzv. gosp. nadbiskup Rajčević u Zadru. Pokojni nadbiskup rodio se je godine 1826. u Dubrovniku, a godine 1891. u prosincu bio je posvećen u gorici za zadarskog nadbiskupa. Prošle godine proslavio je svečano 50godišnjicu svoga misnikovanja. Kako čitamo, visoki pokojnik ostavio je sve svoje prištede crkvam i javnim zavodom. I u nadbiskupa Grgura Rajčevića puno se je bila pouzdavala naša mukotrpna Dalmacija, Jedva je čekala, da ga samo nazove svojim drugim Grgurom Ninskim. No inače plemeniti i dobri nadbiskup puno se je obazirao na te obzire ljudske, a osobito na one visoke, pa su ga ovi baš pri kraju eto života podigli na toli dragu nam u Crkvi svetinju, našu glagoljicu. Nije uspio, a možemo se nadati, da će on sad u nebu zajedno sa našimi sv. apoštoli prositi u Boga najljepši uspjeh i pobjedu onomu, što su nam sv. Ćiril i Metod stekli i branili a i obranili već davnih dana pred namjestnikom Kristovim na zemlji. - R. i. p. !" *Vrhbosna,* 22/1999, 353.

28. Usp. AA.EE.SS., Pos. 836, Fasc. 377, ff. 84v.-87r.

29. „Monsig. Stadler è giunto in Roma, coi Reverendissimi Bulic e Volaric, ed ha consegnato il resto dei documenti, oggi 12 marzo 1900, metendossi a disposizione della S. C. dei Riti". Usp. AA.EE.SS., Pos. 836, Fasc. 377, ff. 10r.-12r.

da on to nije učinio, ali je odgovoran za ono što je napisano.[30] Stadler nakon toga 17. prosinca 1899. šalje pismo državnom tajniku kardinalu Rampolli gdje mu govori o osmrtnici, te ga moli da odustane od traženja ispravka, jer nadbiskupu neće koristiti a Vrhbosni će štetiti, ali iznosi činjenice koje očito govore da je Rajčević bio protiv glagoljice.[31] I u pismu od 12. siječnja 1900. iznosi stavove pokojnog zadarskog nadbiskupa koji je radio protiv glagoljice i nije govorio istinu kad je rekao da se u njegovoj nadbiskupiji nigdje ne glagolja. Stadler također navodi stavove i drugih biskupa o glagoljici, koji su bili suprotni reakcijama pokojnog zadarskog nadbiskupa, kao npr. stavovi biskupa kotorskog, dubrovačkog i hvarskog, a on sam u njoj vidi priliku za put u traženju jedinstva s pravoslavcima. Zbog svega toga on predlaže da se glagoljica sačuva u liturgiji.[32]

IV. IZVJEŠĆE PODNESENO U RIMU

Stadler šalje 25. veljače 1900. naslovljeno na kardinala Rampollu pismo i rezultate istraživanja koje je obavljeno uz pomoć nekoliko svećenika, te nakon dugog uvoda donosi popis župa u kojima se glagolja, te traži da se isti ritual zadrži u svim župama u kojima je do tada bio u uporabi.[33]

U već spomenutom dokumentu koji se nalazi u arhivu Vrhbosanskog nadbiskupskog ordinarijata u Sarajevu s kasnijim opisom obavljenog posla oko glagoljice i njegova predstavljanja u Rimu, kojega je pisao vjerojatno don Frane Bulić, donosi se opširno izvješće o tome, pa ga ovdje donosim u cijelosti:

„*Collatis consiliis* sa kanonikom Volarićem bi sastavljen iscrpljivi *questionarium* na latinskom jeziku na sve župnike po Dalmaciji i Istri, koji *sub sigillo confessionis* morali po najboljem znanju i po savjesti odgovoriti pismeno na postavljena pitanja o porabi ovoga privilegija u župama. Ozbiljan bi ovaj posao. Dopisivanje sa župnicima obavljalo se po osobitomu kuriru, a ne po pošti, da ne dozna državna vlast; do potrebe (valjalo je) poći na lice mjesta u dotičnoga župnika za bolje obavijesti. Don Frani bi lakši posao. Ta tko će misliti, da don Frane Bulić putuje po biskupiji u pitanju glagolice; kamo on dođe, mora da je našast koji grčki ili latinski natpis, tako da on tada izbacuje krilaticu: *archeologia operit multitudinem peccatorum*.

I kada skoro za dvije godine bio skupljen potrebit materijal eto kanonika Volarića sa svojim istarskim materijalima u Split, ali ne na konak u don

30. Usp. Archiv Nunziatura Vienna, Vol. 695, ff. 181.r.

31. Usp. AA.EE.SS., Pos. 836, Fasc. 376, ff. 10r.-11r.

32. Usp. AA.EE.SS., Pos. 836, Fasc. 376, ff. 39r.-43r. Vidi i AA.EE.SS., Pos. 836, Fasc. 377, ff. 67v.-72v.

33. Usp. AA.EE.SS., Pos. 836, Fasc. 376, ff. 80r.-88v.; Fasc. 377, ff. 73r.-84r.

Frane, nedaleko od biskupske palače u gradu, nego u Franjevački samostan u Poljudu, a gdje i njega od biskupova sumnjičenja, kamo on i zašto došao, spasila arheologija, jer da je došao u Split - reče - don Frani zbog konserviranja nekojih latinskih natpisa u staroj kuli biskupske palače u Krku.

I kada u Splitu bogati glagoljski materijal svrstan, pregledan, ovi duumviri *pro defensione linguae veteroslavicae* preko Metkovića i Mostara u Sarajevo, da se na temelju sabranja materijala napišu izvješća Sv. Stolici. Odavle don Frane morao na godišnju sjednicu Arheološkog zavoda u Beč te zatim, na povratku, svratiti se u Đakovo da uzme u Strossmayera potrebite usmene upute i potrebiti novac, u sve hiljadu fiorina, za putovanje u Rim. Zahtijevao naime s početka Stadler, da sam don Frane ide (s) ovim materijalom u Rim Svetoj Stolici, te mu na ime Strossmayera davao 300 fiorina. Ne htio don Frane sam, nego da idu sva trojica - *triumviri pro defendenda li[n]gua veteroslavica* - u Rim. I bilo je tako. Iz Beča dojurio don Frane u Đakovo, odavle na Brod pa dalje sa svoma *duumviri* kroz Zagreb na Rijeku, odavle u Sv. Petar u Kranjskoj, jer se skrivali donekle, pa dalje, što sve don Frane opisao onako laganim perom u Spomen-knjizi prilikom otkrića spomenika Strossmayerova u Zagreb dne 6. studenoga 1926;[34] kako naime okolo ponoći projurio kroz Vrhpolje, odakle se biskupova kola - ne videći ga da se iskrcao - kući vratila, kako prenoćio u jednoj gostionici u Vrhpolju, živ se u postelji smrzao pa ranim jutrom seoskim slavonskim kolima, ali sa 'federsitzom' u Đakovo po upute i novac u Strossmayera.

I *triumviri* stigoše u marču godine Gospodinove 1900 u Rim na konak u Zavod sv. Jeronima.

Bilo posla i kakva posla u Rimu! Svake malne večeri u posjetima kod kardinala, osobito kod Ferrate, Vanutellija, Rampolle. Znao kardinal Ferrata pitanje o glagolici bolje negoli sva tri *triumvira.* Stolovi njegove sobe puni knjiga, 'novina' o glagolici. Jednu stvar ne znao on: odakle riječ 'šćaveto'. A kako mu ja rekoh, da je to 'Slavetto', *libro per gli Slavi*, samo izgovoreno u venecijanskom dijalektu, diže ruke k nebu te zavapi: Dio sia benedetto, che finalmente abbia compreso, cosa sia questo 'šćaveto', a pri izgovoru uhvatio se za grkljan, da guturalnim glasom izgovori ovu čudnu riječ.

Triumviri predali svoj glagoljaški *dossier* kardinalu Rampolli i skupa se u Rimu fotografirali. 'Zadnji pobornici glagoljice', reče pri tomu Stadler. 'Ne će biti tako', odgovori don Frane. I oni izmirili jednom u Zavodu kanonika Frischa i kanonika Vitića. Isto izmirili pok. kanonika Perčića s kardinalom Parocchijem. Svojatao naime kanonik Perčić neko vlasništvo nad glagoljskim

34. *Spomen-spis prigodom otkrivanja spomenika hrvatskom rodoljubu i narodnom prosvjetitelju*, uredili S. Rittig i R. Maxiner, Zagreb 1926 (u članku Strossmayer i pitanje glagolice i svetojeronimskog zavoda u Rimu 1900., str. 77-79.

misalom od njega revidiranim, čemu se kardinal Parocchi protivio, te ga nazivao 'quel canonico contenzioso'.

Zadnji memorandum u poslu glagolice bio prilično oštar.[35] Bilo svećenstvu po Dalmaciji dodijalo zanovijetanje državnih vlasti u ovom pogledu. Šiljao se ovaj Memorandum na potpis župama osobitim tekličem, a ne državnom poštom. Ovaj posao dugo trajao i ne bio gotov glede pot-

35. Memorandum je u prvom redu ustajao protiv ograničenja, koja je upotrebi glagoljice nametala odluka SRC od 5. kolovoza 1898 dokazujući: „Decretum dd. 5. Augusti 1898 Sacrae Congregationis periculosissimum esse huic nostro privilegio, quia ex unilateralibus praemissis ad falsas consequentias deductum est, quae intimos sensus croaticae nationis directe offunderunt", i da iz cijeloga niza historijskih premisa „clare patet postremum S. Rituum Congregationis Decretum dd. 5. Augusti 1898 in manifesta contradictione esse cum anterioribus enuntiationibus et Decretis, immo Constitutionibus Romanorum Pontificium. Dum enim hae privilegio totius nationis loquuntur, ecretum illud liturgiam slavo-romanum 'privilegium certis inhaerens ecclesiis' vocat".

Bulić dalje dokazuje, da je to pravo koje pripada cijelom našem narodu, a ne samo nekim njegovim područjima. „Factum est enim, quod fines isti omnibus temporibus iidem non fuerint, immo semper instabiles et mutabiles prouti temporum, locorum et personarum rationes permitterent, et inimicorum linguae paleoslavicae persecuto vel urgeret vel remitteret. Verum in ipsa hac mutabilitate et instabilitate documentum maximum habemus, privilegio hoc totam universamque nationem de iure usam esse", te poslije navoda, da „non solum lingua slavica, quam litteralem appellant, Pontificia auctoritate introducta", resignirano dodaje: „Nunc conspiciuntur tantum reliquiae reliquiarum splendoris! Quinimo mirandum est, quae infesta sunt tempora, si nunc etiam (sc. lingua paleoslavica) in hoc restrictiori ambitu servetur. Nam illi, quorum munus erat hoc privilegium ad religionis catholicae iiae slavico-romanae, simul est faustum omen, quod superatis periculis, mutatis temporibus, faventibus circumstantiis persecutorum linquae paleoslavicae, ne crimninatores videamur.

Quapropter nil mirum, si nunc temporis in provinciis Croatia (exceptione facta dioeceseos Segniensis), Slavonia, Bosnia et Hercegowina nullus adsit sacerdos, qui Missam paleoslavica lingua legat. In Dalmatia vero in aliquibus dioecesibus porsus extincta est, in alliis extinguintur, instigante nefasta Diplomatia, quae etiam liturgia veteroslavica phantasma quoddam pertimescendum et omnibus modis et viis exttirpandum sibi proposuit. Ata cantus Epistolae et Evangelii in lingua vulgari ubique vigentis liturgiae slavico-romanae, simul est faustum omen, quod superatis periculis, mutatis temporibus, faventibus circumstantiis et delestis phantsmatibus, a politicis viris excogitatis, natio nostra iterum sua lingua ubique sicut et prius, praeconia Deo canere et Missam propria lingua audire valebit."

Na kraju Memoranduma traži od pape: „1. ut suprema apostolica Tua auctoritate decretum S.R.C. dd. 5. Augusti 1898 abrogare digneris atque

2. sancire, ut tota nostra croatica natio, sicut jam ab initio accepit, ita et nunc absque ulla restrictione liturgia slavico-romana pacifice frui et uti queat, necnon

3. ut Rituale quoque croaticum et Evangelistarium croaticum in omnes nostras ecclesias resumantur."

Vatikan je međutim ostao kod svojih ograničenja, pa ih i ponovno potvrdio odlukama SRC i SCC iz god. 1906, 1909 i 1912. Tek godine 1921 dopušteno je izdavanje rituala na narodnom jeziku, što je dovelo do njegova štampanja 1929.

pisa ni u ožujku god. 1900., kada deputacija *triumvira* pošla u Rim, da i ovo odnese Sv. Stolici. Njegovu izrudžbu javio ja jedne večeri kardinalu Rampolli, a međuto dao mu prepis istoga štampan na čitanje. 'E molto forte questa Memoria', reče mi kardinal Rampolla, iza kako ju je pročitao. 'E com` è, che si scrive in questi termini molto forti, quando la Santa Sede ha iniziato l`azione Stadler, per conoscere il vero statto della cose - ' Ja sam sastavio, rekoh Rampolli ovaj Memorandum, ali prije nego počela akcija Stadler - Bulić - Volarić, te on dugo vremena kolao po Dalmaciji na potpise, te ga prestigla akcija Stadler. Ali ako Memoria, nastavih ja, ovako pisana ima škoditi stvari, ja sam spravan da ju, kada do tri četiri dana iz Splita stigne - a ja međuto pošao u Monte Cassino - uništim, sažgaem, a dalmatinskom kleru rečem, da je ona 'andata alla sua destinazione'. Zamisli se malko kardinal Rampolla te prevrtvši dva tri puta rukama ispod stola, što češće činio, reče: Ne, ne, Svetoj Stolici stoji dobro znati, koje je raspoloženje bilo među klerom dalmatinskim glede glagolice prije akcije Stadler. Nego, da se vi do mene ne mučite, predat ćete ju, kada stigne mojemu tajniku Cavagnisu.[36]

Kada jednom ja u pok. splitskog biskupa Nakića za neke posle, on uzrujan i ljut reče mi, da je doznao za neki *memorandum* u Rim sa strane svećenika biskupije u poslu glagolice i to preko glave biskupa; da su dapače jednom četvorica župnika na okupu potpisala na ovaj memorandum i čitavši ga, kada vidila da sam ja prvi (t.j. don Frane Bulić) potpisan ... A kada mu ja posve konfidencijalno ispripovjedih, što se s onim Memorandumom dogodilo ... nego eto ja po običaju daleko zastranio i treba da se vratim akciji *triumvira*, koja je u onaj čas mnogo nade davala, da će se pitanje slavenskoga bogoslužja riješiti... te su se nade ponovile g. 1935, kada je nacrtu 'Konkordata između Sv. Stolice i Kraljevine Jugoslavije' od 25. VII bio dodan posebni dodatak 'o narodnom jeziku i glagoljici u bogoslužju' potpisan od drž. tajnika Pacellija (kasnije pape Pija XII.), u kojem je pisalo ovo: Što se tiče rasprostiranja glagoljice, Sveta Stolica se ne protivi, da u župama slavenskog jezika biskupi u skladu sa svojom savješću i mudrošću mogu dopuštati upotrebu staroslavenskog jezika u svetoj misi tamo, gdje to odgovara jednodušnoj želji vjernika. Biskupi će o tome svaki put obavijestiti Svetu Stolicu.

Nezavisno od toga, pjevane mise na glagoljici dopuštaju se u crkvama Kraljevine Jugoslavije na praznik sv. Ćirila i Metodija, pa i ako je on odložen za narednu nedjelju, pod uslovom, da svećenik, koji služi misu, i pjevači dovoljno poznaju taj jezik.' Kao što je poznato, potpisivanje toga konkordata bilo je spriječeno, i te su koncesije ostale samo na papiru.

36. Cavagnis je kasnije postao kardinal.

... *Triumvirat* za glagolicu bio jednom primljen u podužu audijenciju od pape Lava XIII., koji je htio biti o svemu točno obaviješćen. I bio obaviješćen. Kanda vidim sada ovoga starca - *vere venerabilis senex* -, kako pita, kako odgovara, kako o glagolici kaže, da su liturgični razni jezici 'un decoro per la Chiesa' ..."[37]

Nažalost, optimizam s kojim su nadbiskup Stadler, don Frane Bulić i kanonik Volarić pošli u Rim, nije sasvim urodio željenim plodom u svim točkama onoga što je bila želja hrvatskog naroda. Glagoljica je, istina, sačuvana u onim mjestima gdje se glagoljalo, ali su ipak odluke o njezinu ograničavanju potvrđivane iz Rima i 1906., 1909. i 1912., da bi tek 1921. bilo dopušteno izdavanje rituala o čijoj pripremi govori ranija korespondencija između nadbiskupa Stadlera i don Frane Bulića. Ritual je tiskan tek 1929. godine.

ZAKLJUČAK

U vrtlogu događaja koje je pokranula enciklika pape Leona XIII. *Grande munus* iz 1880. godine i političkih pritisaka koje je pokrenula austrougarska diplomacija zbog probuđene nade o oživljavanju glagoljice i staroslavenskog bogoslužja u hrvatskim zemljama, uloga vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera bila je mnogo veća od onoga značaja koji joj je bio pridavan u kasnijim prikazima borbe za glagoljicu u ovom vremenu. Splitski svećenik i znameniti arheolog don Frane Bulić sedamnaest godina nakon Stadlerove smrti piše kako se ovom nadbiskupu vrhbosanskom u mnogočemu činila nepravda, pa tako i u pitanju glagoljice. Mnogo se toga željelo i mnogo poduzelo u oživljavanju glagoljice i njezina proširenja u hrvatskom narodu, a sve se nije ni moglo postići zbog velikog pritiska sa strane vladajućih krugova u Monarhiji, koji su u glagoljici i oživljavanju staroslavenskog bogoslužja gledali potkopavanje dualističkog ustroja Monarhije i slavenofilsku propagandu. U liberalnim se listovima za neuspjehe prebacivala krivnja na Stadlera, a malo se tko zdušno založio i izložio kao Sluga Božji Josip Stadler koji je opet imao svestranu potporu đakovačkoga biskupa Josipa Juraja Strossmayera, ali i vrsne suradnike i dobre svećenike kao što su bili don Frane Bulić i kanonik krčke biskupije mons. Franjo Volarić. Ova dvojica su u ovom radu imali mnogo posla i muke, te su podnijeli veliku žrtvu, što se vidi iz pisama don Frane Bulića koja je pisao Stadleru, a i njegovih kasnijih spisa u svezi s glagoljicom. Njihova je misija bila obavijena tajnošću, a sve to

37. Priloženo uz pismo don Frane Bulića u fascikli korespondencije Dr. I. Šarića. ANOV, Varia.

zbog mogućih političkih utjecaja i mogućih smetnji u svom radu koje su im mogle praviti državne vlasti u njihovu snimanju stanja i dostavljanja izvješća Svetoj Stolici.

Iako stvar glagoljice nije u Rimu riješena na najpovoljniji način za hrvatski narod, ali je ipak osiguran prostor za njezino očuvanje tamo gdje je bila u uporabi. Na strani glagoljaške baštine sigurno su bile i simpatije pape Leona XIII., jer je na ovo bogoslužje gledao kao „ukras Crkve", ali radi mira u nepovoljnim vremenima pravljeni su prema nekim političkim silama moći neki ustupci koji nisu išli sasvim u prilog glagoljici. Ipak ovaj Papa nije dopustio da se s ovom hrvatskom baštinom dogodi ono što su njezini protivnici željeli, da je nestane, nego je on ovo starohrvatsko bogoslužje očuvao od nasrtaja austrougarske diplomacije, iako u ovako ograničavajućem obliku kako su je dopuštale odluke Kongregacije za bogoslužje.

SUMMARY - SAŽETAK

THE LAST DEFENDERS OF THE GLAGOLITHIC ALPHABET

In the whirlwind of events which were set in motion by the encyclical letter of Pope Leon XIII *Grande munus* from 1880 and political pressure which was initiated by the Austro-Hungarian diplomacy and resulted in the arousal of expectation for the revival of the Glagolithic alphabet and old Slavic liturgy in Croatian provinces, the role of Vrhbosnian Archbishop Josip Stadler was much greater than the role of those subsequent defenders of the Glagolithic alphabet in that period.

Seventeen years after Stadler's death, a priest from Split and famous archeologist Don Frane Bulić, writes how the Vrhbosnian Archbishop was subjected to a great deal of injustice, which impacted on the question of the Glagolithic alphabet. There was considerable desire and efforts to revive and spread the Glagolithic alphabet amongst Croatian people, but it was not fully attainable due to huge pressure from the governing circles in the Monarchy, who saw the revival of the Glagolithic alphabet and the old Slavic liturgy as undermining the dualistic system of the Monarchy and as the Slavic propaganda. In leftwing newspapers the blame for the lack of success was directed at Stadler, yet very few displayed such wholehearted commitment and effort as God's servant Josip Stadler who again had full support from Bishop Josip Juraj Strossmayer from Đakovo, but also competent associates and good priests such as Don Frane Bulić and Dean of Krk diocese Mons. Franjo Volarić; they endured a great deal of sacrifice, which is evident in the letters of Don Frane Bulić who he wrote to Stadler and also in his later writings regarding the Glagolithic alphabet. Their mission was wrapped in secrecy due to possible political influences and obstructions to their work from government authorities in their recording of the circumstances and their reporting to the Holy See.

Even though the matter of the Glagolithic alphabet was not solved in Rome in the most favourable manner for Croatian people, at least its preservation where in use was assured. Pope Leon XIII was sympathetic towards the heritage of the Glagolithic alphabet because he saw it as "adorning the Church"; even if the concessions were made due to the activity of the Austro-Hungarian diplomacy, in its restricted form as permitted by the Congregation for Liturgy the Glagolithic has been maintained.